

kralju Teodebertu I. te je tek dva stoljeća kasnije preveden na latinski, čini se uz pomoć misionara koji su djelovali na granici sa Saskom.

Način na koji je Kronika sastavljena čini se da je svrstava u red aleksandrijskih kršćanskih svjetskih kronika (xxiii), a ostale slične sačuvane su samo fragmentarno. Ti fragmenti pak otkrivaju ono što je bio vrlo značajan dio kronika, a to su iluminacije koje prikazuju ljude, događaje i različita mjesta diljem svijeta. Latinski je rukopis bio pripremljen tako da se naknadno načine ilustracije, vjerojatno prema izvorniku, a mjesta nekih bi se mogla rekonstruirati. Originalna aleksandrijska kompozicija sadrži kronologiju i listu kraljeva te je služila kao kostur cijeloj kronologiji, a cijela je dvodijelna struktura načinjena prema uzoru slavne Kronike Euzebija iz Cezareje. Kao i Otkrivenje, dakle, Kronika slojevito povezuje Bliski Istok s europskim Zapadom (i sjeverom) u cijelom vremenskom nizu od Adama i Aleksandra Velikog (iz kronologije), preko helenističkih kroničara, bizantskoga dvora, sve do Merovinga i pokršćavanja Sasa u 8. stoljeću, u misiji kojoj je (spekulira prevoditelj) ova Kronika davala autoritet.

Nakon Uvoda, sadržaj knjige je kako slijedi: počinje grčki tekst Otkrivenja, s usporednim engleskim prijevodom (1-71). Latinski tekst (73-139), također s usporednim prijevodom, započinje kratkim uvodom monaha Petra, prevoditelja s grčkog na latinski. Aleksandrijska kronika (141-311) završava s godinom 387. i trećom vladavinom Valentinijana Augusta, i "presvijetlog" Eutropija. Nakon bilježaka (313-387), izdanje završava bibliografijom (389-395) i indeksima (397-420).

Mirko Sardelić

Vassilika Tapkova-Zaimova – Anissava Miltenova, *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*, Iztok-Zapad, Sofija 2011., 605 str.

Knjiga *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria* kruna je rada dvije ugledne bugarske bizantologinje svjetskoga glasa, Vassilike Tapkove-Zaimove i Anissave Miltenove, koje su temi eshatološke literature posvetile nekoliko desetljeća znanstvenoga rada. Na početku valja spomenuti da su neki dijelovi ovoga djela već objavljeni u izdanju pod naslovom *Историко-апокалитичната книжнина във Византия и в средновековна България* (Sofija 1996.), a ovo je novo, revidirano i prošireno, međunarodnoj publici dostupnije, englesko izdanje.

Uvodni dio (17-57) potpisuju obje autorice. U njoj najprije obrazlažu koncept eshatološke literature te pristupe kojim ga se istražuje, da bi se ukratko osvrnule na podrijetlo i razvoj profetičke literature u Bizantu, potom i apokalipse u srednjovjekovnoj Bugarskoj. Još su tu poglavlja o periodizaciji i pristupu kompilaciji apokaliptičkih djela. Temelji ovome žanru u Bugarskoj postavljani su u vrijeme cara Simeona (893.-927.), kada su načinjeni prijevodi *Pseudo-Methodijeva Otkrivenja* i *Danielove vizije*. Kasnije, od 11. stoljeća, nakon uspostave bizantske dominacije nad Bugarskom, profetička djela postaju okosnicom cijele književnosti, i tada nastaje cijeli ciklus prijevoda i kompilacija koje se oslanjaju i na pisane izvore i na usmenu predaju. To bi svakako bilo sasvim na tragu dodatku definiciji apokalipse što ju je predložio David Hellholm, naime, da je "namijenjena grupi u nevolji, s ciljem ohrabivanja i(li) tješnja božanskim autoritetom". Drugi je, pak, ciklus vezan uz 13. stoljeće i dinastiju Asenovića te njihov pokret za oslobođenjem Bugarske od Bizanta, a treći uz osmanlijsku prijetnju i, kasnije, uz borbu za oslobođenje – od 14./15. stoljeća nadalje.

Tapkova-Zaimova sastavila je trodijelnu studiju *Mythology and real history* (59-138), koja služi razumijevanju konteksta prije negoli se izlože izvori. Ovdje govori o sukcesiji zemaljskih kraljevstava (kao u: Danijel, 2 i 7), s Bizantskim kao kršćanskim, nasljednikom Rima. Uz kraljevstvo ide i figura kralja-spasitelja. Jedan je, Aleksandar Veliki, velikim željeznim vrati-

ma zatvorio "bezbožne narode", među kojima su i Gog i Magog (iz Otkrivenja 20:8), dok je onaj bezimena, kojega Pseudo-Methodije spominje kao "kralja Grka", nesumnjivo bizantski car. U Bugarskoj tradiciji taj kralj dobiva ime Mihael, što se može odnositi na različite vladare, kako se vidi i iz literature onih koji su to proučavali. Ovdje treba spomenuti i da se identifikacije svakako mijenjaju s vremenom, kao što je i identifikacija Goga i Magoga bila uvijek s onim narodima (s Istoka) koji su u tom trenutku bili najvećom prijetnjom. U bugarskim se proročanstvima 12. stoljeća među narodima češće spominju Kumani, koji su bili plaćenici i u bizantskoj i u bugarskoj vojsci, a od 13. stoljeća i Tatari.

U središnjem dijelu knjige Miltenova je prikupila izvore, *Sources* (139-564). Ovdje se nalazi kritičko izdanje šesnaest staroslavenskih izvora, s prijevodima na bugarski i engleski jezik. Podijeljeni su u tri ciklusa: prvi je vezan uz kraj 11. stoljeća, drugi pripada 13.-14. stoljeću, a treći osmanlijskome razdoblju. U prvom (141-300) se nalaze Vizija i Interpretacija Daniela, Kazivanje Izajijino (pronađeno tek osamdesetih godina 20. st.), Otkrivenje Methodijevo, Komentari Hipolita iz Rima i Hipatija iz Efeza te Bugarska apokrifna kronika. Danielova vizija važna je iz nekoliko razloga, među ostalima i zbog toga što čuva kronologiju događaja iz vremena arapskih osvajanja 8./9. stoljeća. Prijevod na starobugarski načinjen je prema grčkom tekstu koji je sastavljen na Siciliji 827./828., ali nije sačuvan. Drugi ciklus (301-548) također sadrži Danielove vizije – mnogo je različitih tekstova cirkuliralo regijom nakon osvajanja Konstantinopola 1204. godine. Slijede Izajijina vizija i Pandehovo proročanstvo te niz manje poznatih djela poput Legende o antikristu, Proročanstva Leona Mudrog ili Priče o Sibili. Izvori završavaju (549-564) dvama djelima iz osmanlijskih vremena: prvo je o Išmaelitima, za koje je kao predložak korišten dio Pseudo-Methodijeva Otkrivenja, dok je drugo o provali Osmanlija, nastalo u 16. ili 17. stoljeću. Cijela knjiga završava indeksima mjesta i imena (565-572) te iscrpnom bibliografijom (573-605).

Ovo je zaista važno i korisno izdanje, ne samo zbog toga što je plod dugogodišnjeg istraživanja, nego i zbog toga što je nezaobilazna literatura svima onima koji se bave poviješću jugoistočne Europe, odnosima slavenskih država s Bizantom i Osmanskim Carstvom. Nema sumnje da će poslužiti istraživačima povijesti religije, ideja, kultura, a dakako i jednoga dijela staroslavenske književnosti.

Mirko Sardelić

Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439). A Körösi comites terrestres okmánytára (1274-1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.-1439.), prir. Éva B. Halász i Suzana Miljan, *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam*, sv. 6, Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievalisztikai Kutatócsoportja, Budapest – Zagreb 2014., 261 str.

Diplomatarij isprava križevačkih zemaljskih župana, koje su priredile Éva B. Halász i Suzana Miljan, nastao je u sklopu šire suradnje Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te Istraživačke skupine za proučavanje srednjovjekovne ugarske povijesti Mađarske akademije znanosti, Mađarskog vojno-povijesnog instituta i muzeja, Sveučilišta u Segedinu i Mađarskog državnog arhiva (MTA-HIM-SZTE-MOL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport). Diplomatarij je izašao kao dio serije *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* i to kao njen šesti svezak (do sada su npr. u prvom svesku objavljeni itinerari kraljeva i kraljica u razdoblju od smrti kralja Ludvika do smrti kralja Žigmuda, plod rada Pála Engela i Norberta C. Tótha, te arhontologija prepošta katedralnih i zbornih kaptola za vladavine kralja Žigmunda, koju je kao četvrti svezak serije priredio Norbert C. Tóth).